

ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СКЛАДІ МАЙНА СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS AS PART OF THE ENTREPRENEUR'S PROPERTY

Борсук Н.Я., д.ю.н., професор,
професор кафедри приватного права

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Кикоть П.В., к.ю.н., доцент,
професор кафедри приватного права

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті розглядаються питання про місце майнових прав інтелектуальної власності у структурі майна суб'єкта господарювання. Доведено, що поняття майна по-різному трактується в Цивільному та Господарському кодексах України. У нормах Господарського кодексу увага зосереджена на тому, що майно має вартісне вираження, використовується у виробництві та обліковується на балансі підприємства. Тоді як у нормах Цивільного кодексу визначено види об'єктів, які належать до категорії майна.

Визначено відмінності між економічним та юридичним трактуванням бухгалтерського терміну «активи», а також між поняттями активів і майна. У національних бухгалтерських стандартах застосовуються поняття «чисті активи», «власний капітал», які позначають різницю між активами та боргами підприємства. В юридичній науці такому поняттю відповідає термін «майно» у його вузькому значенні.

Складовою частиною майна підприємства є такі майнові права інтелектуальної власності, які є оборотоздатними. Тому слід відрізнити від них інші майнові права, які пов'язані зі здійсненням прав інтелектуальної власності (право творця на винагороду).

Майнові права інтелектуальної власності входять до складу майна суб'єкта господарювання в частині нематеріальних активів, вони функціонують нарівні з об'єктами права власності і повинні обліковуватися на балансі підприємства як нематеріальні активи. Для цього майнові права інтелектуальної власності повинні бути ідентифіковані.

Майнові права інтелектуальної власності як об'єкт оцінки: мають бути юридично ідентифікованими; повинні мати конкретні часові межі існування (момент виникнення та припинення); потребують забезпечення доказами їх дійсності (договір, ліцензія, свідоцтво про реєстрацію тощо); потік доходів від таких прав має бути окремо ідентифікованим та ізольованим від інших об'єктів.

Ключові слова: майно суб'єкта господарювання, нематеріальні активи, майнові права інтелектуальної власності.

The article deals with the issue of the place of property rights of intellectual property in the structure of the entrepreneur's property. It is proven that the concept of property is interpreted differently in the Civil and Economic Codes of Ukraine. In the regulations of the Economic Code, attention is focused on the fact that the property has value, is used in production and is recorded on the balance sheet of the enterprise. While the norms of the Civil Code define the types of objects that belong to the category of property.

The differences between the economic and legal interpretation of the accounting term «assets», as well as between the concepts of assets and property, are determined. In national accounting standards, the concepts of «net assets» and «equity» are used, which indicate the difference between the assets and debts of the enterprise. In legal science, the term «property» in its narrow meaning corresponds to this concept.

A constituent part of the enterprise's property is such property rights of intellectual property that are capable of being circulated. Therefore, other property rights related to the exercise of intellectual property rights (the creator's right to remuneration) should be distinguished from them.

Property rights of intellectual property are part of the property of a business entity in the part of intangible assets, they function on an equal footing with objects of property rights and must be recorded on the balance sheet of the enterprise as intangible assets. For this purpose, intellectual property rights must be identified.

Property rights of intellectual property as an object of assessment must be legally identifiable; must have specific time limits of existence (moment of occurrence and termination); need to be provided with evidence of their validity (agreement, license, registration certificate, etc.); the income stream from such rights must be separately identifiable and isolated from other objects.

Key words: entrepreneur's property, intangible assets, property rights of intellectual property.

Постановка проблеми. Наявність відокремленого майна є однією з ознак суб'єкта господарювання та підприємства як юридичної особи відповідно до ч. 1 ст. 55 та ч. 4 ст. 62 Господарського кодексу України (далі – ГК України). Термін «майно» має надзвичайно широкий зміст і, як підкреслює Ю.П. Пацурківський, одержав ряд нових значень внаслідок появи нових видів об'єктів, які входять до нього; «майно» позначає: сукупність всіх речей, що належать особі; комплекс прав; сукупність прав і обов'язків, або їх частину; одну річ; мінову цінність [1, с. 53–56]. В енциклопедичних виданнях підкреслюється, що майном може називатися ціла низка явищ – від конкретних видів речей до сукупності речей, майнових прав та обов'язків, які належать одній особі [2, с. 479].

Вихідне значення для доктринального аналізу поняття майна суб'єкта господарювання має його офіційне закріплення у ст. 139 ГК України: майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших

передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. За ГК України до складу майна включаються тільки «активні» складники, а «негативні» (борги, обов'язки) до нього не входять. Відповідно ж до ч. 1 ст. 190 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України): майном є окрема річ, сукупність речей, майнові права та обов'язки. Тобто за цивільним законодавством майно трактується ширше і може позначати майновий статус суб'єкта, обіймаючи його речі, майнові права та обов'язки.

Майно є особливим об'єктом, як таке воно виступає в господарському обороті вкрай рідко, скажімо, при відчуженні цілісного майнового комплексу; воно не має єдиного правового режиму, таким наділені лише окремі об'єкти, які входять до складу майна. Тому майно суб'єкта господарювання завжди структуроване за видами його складових, однією з яких можуть бути майнові права інтелектуальної власності, які мають свою специфіку як елемент у складі майна суб'єкта господарювання, що потребує вивчення.

Особливо з урахуванням того, що нині інтелектуальна власність є визначальним ресурсом для ефективного

розвитку й окремого підприємства, й економіки в цілому [3, с. 437]. Такі об'єкти є унікальними за рівнем їх впливу на результати господарської діяльності та на економічний стан підприємства. Але недосконалість нормативної бази та недоліки класифікації об'єктів нематеріальних активів (до яких належать і права інтелектуальної власності), методики їх оцінки зумовлюють потребу удосконалити правила їх обліку та оцінки [4, с. 99]. А це актуалізує й проблему визначення специфіки та місця майнових прав інтелектуальної власності у структурі майна суб'єкта господарювання, що і є метою нашої праці.

Стан дослідженості проблеми. Питання щодо змісту, видів, підстав виникнення та способів здійснення майнових прав інтелектуальної власності добре досліджено у працях багатьох вітчизняних науковців (Ю.М. Капіца, А.О. Кодинець, О.А. Підпригора, О.І. Харитонova, Р.Б. Шишка та ін.). Проте увага правознавців до питання про майнові права інтелектуальної власності саме як складника майна суб'єкта господарювання поки що залишається недостатньою. Аналогічна тематика частково досліджується у працях представників економічної науки (Т.В. Груздова, Г.В. Марчук, В.Л. Осецький, К.П. Проскура та ін.), проте у таких працях висвітлено суто економічний аспект майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, їх вартісна оцінка, проблеми обліку, здійснення аудиту щодо них і подібн., тоді як правознавчий аспект проблеми розроблений недостатньо.

Виклад основного матеріалу. До складу майна належать лише оборотоздатні блага, що обумовлює майнову самостійність суб'єкта господарювання, його здатність нести майнову відповідальність. Кожен складник майна суб'єкта господарювання має мінову вартість, йому притаманна об'єктивна економічна цінність, яка втілюється в ціні, що дозволяє відносити майнові права інтелектуальної власності до категорії майна.

У складі майна суб'єкта господарювання є три основні групи благ: речі, гроші, цінні папери, інше майно, що належать суб'єкту на праві власності і перебувають у його володінні; майно, що належать суб'єкту господарювання, але перебуває у володінні інших осіб (права вимоги); інші види майнових благ, що обіймають різноманітні права, включаючи майнові права інтелектуальної власності, зокрема права на використання об'єктів інтелектуальної власності.

У деяких правових системах на позначення аналогічних прав на об'єкти інтелектуальної власності застосовується термін «виключні права», проте це зумовлено не стільки специфікою правових режимів таких об'єктів, скільки традиціями [5, с. 63]. У національному ж українському законодавстві термін «виключні права» не є тотожним поняттю майнових прав інтелектуальної власності, а позначає лише конкретні їх види. В нормах ЦК України (ст. 424, 440, 452, 464, 474 та ін.) виключність пов'язується тільки з правом дозволяти використання об'єкта інтелектуальної власності та з правом перешкоджати неправомірному використанню такого об'єкта й забороняти його. Аналогічний підхід втілено в нормах Закону України «Про авторське право та суміжні права» від 1 грудня 2022 р. Поряд із виключними правами існує право на використання об'єкта інтелектуальної власності та інші види майнових прав щодо нього. Отже за втіленням у чинному законодавстві України підходом виключні права на об'єкти інтелектуальної власності є лише видом майнових прав інтелектуальної власності, які є ширшим за змістом поняттям. Це має значення для питання, які саме майнові права інтелектуальної власності є оборотоздатними і можуть бути складником майна суб'єкта господарювання.

При цьому варто розрізняти майнові права інтелектуальної власності та інші майнові права, які пов'язані зі здійсненням прав інтелектуальної власності. Наприклад, право автора на плату за використання його твору, права

творця на плату за використання об'єкта патентного права, право на плату за створення об'єкта інтелектуальної власності за замовленням – це зобов'язальні за своїм змістом права. У структурі майнового статусу суб'єкта господарювання ці права можуть бути відображені виключно в частині його зобов'язань (пасиву).

Види майнових прав інтелектуальної власності визначені у ч. ст. 424 ЦК України, а також утілені в нормах цього акту щодо конкретних об'єктів: творів (ст. 440), винаходів, корисних моделей, промислових зразків (ст. 454), компонування інтегральної мікросхеми (ст. 474), комерційної таємниці (ст. 506); в нормах Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 р., Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 р., Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 р. та ін. Проте сфера інтелектуальної власності поєднує економічні, соціальні, організаційно-управлінські, інші зв'язки між творцями та суб'єктами господарювання, які здійснюють практичне впровадження об'єктів інтелектуальної власності. Це впливає на особливості правового регулювання: закон поєднує дозволи та заборони, права та процедури.

Тому фахівці відзначають необхідність домінування норм ГК України в регулюванні відносин, що пов'язані з використанням майнових прав інтелектуальної власності у різних сферах господарювання, як спеціального закону. Цей принцип у царині господарського права має значення основної методологічної засади застосування норм двох кодексів – Господарського та Цивільного. Господарсько-правове регулювання таких відносин має принципово інше спрямування, що втілено в преамбулі ГК України: розвиток ділової активності суб'єктів господарювання, розвій підприємництва, зростання ефективності виробництва, забезпечення його соціальної спрямованості. А комплексний характер засобів господарсько-правового регулювання, поєднання засобів диспозитивного та імперативного впливу сприяють охопленню широкого спектру відносин з використання об'єктів інтелектуальної власності та договірної реалізації майнових прав інтелектуальної власності у господарській діяльності [6].

Враховуючи той факт, що майнові права мають економічну цінність та конкретну ціну, незалежно від того, у якій правомірний спосіб вони набуті, такі права входять до складу майна суб'єкта господарювання як частина активу. Так, майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, на торговельну марку можуть бути передані у якості вкладу до статутного капіталу суб'єкта господарювання (ст. 156, ст. 158 ГК України). Відповідно до ст. 213 ГК України у процедурах, які застосовуються до неплатоспроможного боржника, використовуються майнові активи, зокрема права інтелектуальної власності. Відповідно до ч. 2 ст. 55 Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. [7]. При його утворенні господарському товариству передаються майнові активи (майно та майнові права) боржника; а за ч. 1 ст. 68 цього ж Кодексу до складу ліквідаційної маси включаються усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута.

Однак, трактування поняття «актив» в юриспруденції та в економічній науці не завжди збігаються, про що свідчать норми бухгалтерських нормативів. Наприклад, у п. 4 Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19 [8] фігурує поняття «чисті активи» як така частина, яка залишається після вирахування усіх зобов'язань. Подібне поняття з назвою «власний капітал» є і в нормах Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [9], де цей термін позначає різницю між активами і зобов'язаннями підприємства.

Облікові бухгалтерські поняття «чисті активи», «власний капітал» за змістом відповідають юридичному трактуванню майна у вузькому значенні, за якого майно не включає до себе обов'язків суб'єкта господарювання. «Чисті активи» вирішують специфічні завдання – за цими показниками оцінюється стан фактичного майна суб'єкта господарювання та здійснюється контроль за обсягом реального майна, що допомагає не допустити зменшення такого майна нижче рівня, який встановлено законом як мінімально необхідний для існування підприємства.

Загалом до складу активу як частини майна суб'єкта господарювання входять не всі майнові об'єкти, які перебувають у його володінні, а тільки ті, які потенційно сприяють отриманню економічної вигоди внаслідок їх використання. При цьому актив охоплює також об'єкти, які з позиції права не є майном, зокрема, право на фірму (комерційне найменування), права користування різноманітними вигодами, податковими, господарськими іншими привілеями, пільгами та подібні. Такі права вивільняють від певного обов'язку або дозволяють його зменшувати, тому не належать до майна. Тоді як майнові права інтелектуальної власності є частиною активу і належать до структури майна в частині нематеріальних (майнових) об'єктів.

Для потреб управління розвитком суб'єкта господарювання нематеріальні активи класифікують в літературі за трьома ознаками: правом власності, правомочністю контролю, впливом на результати діяльності. Відповідно нематеріальні активи узагальнено до трьох груп: права користування майном (включаючи ресурси); права на здійснення окремих видів діяльності; права на об'єкти інтелектуальної власності [10, с. 141, 143]. Тобто в структурі нематеріальних активів майновим правам інтелектуальної власності відведено окреме місце.

Юридична сутність нематеріальних активів розкривається через їх поняття як майна – сукупності виключних і невиключних майнових прав. У цьому випадку критерієм ідентифікації таких активів є наявність прав на них. Тобто з юридичної точки зору до нематеріальних активів належать майнові права інтелектуальної власності, прирівняні до них за правовим режимом засоби індивідуалізації юридичних осіб, товарів, робіт та послуг, інші подібні майнові права [11].

Водночас представники економічної науки відзначають певну невідповідність термінології в нормативно-правових актах: у бухгалтерських нормативах фігурує термін «нематеріальні активи», визначаються їх групи, тоді як у ГК України – це об'єкти інтелектуальної власності, наведені у ст. 155, що ускладнює виконання функції обліку. Для забезпечення єдності в ідентифікації об'єкта нематеріального активу необхідно застосувати однаковий підхід, адже наразі в бухгалтерському обліку відображаються лише ті нематеріальні активи, котрі визначаються юридичними формами. Для належної ж організації бухгалтерського обліку нематеріальних активів слід визначати і обліковувати не об'єкт нематеріального активу, а майнові права на нього. Однак при цьому постає проблема, як вести належний облік права [12]?

Відповідь на це питання варто шукати в тому, що майнові права на об'єкти інтелектуальної власності внаслідок включення їх до складу нематеріальних активів суб'єкта підприємництва функціонують нарівні з об'єктами права власності. Оцінка майнових прав інтелектуальної власності здійснюється залежно від мети. Так, при прийнятті майнового права інтелектуальної власності на баланс здійснюється його оцінка для включення до складу нематеріальних активів; зокрема, до статутного капіталу підприємства. При укладенні ж ліцензійних договорів визначається ціна ліцензії, оцінка проводиться також для здійснення заставних угод, страхування майна тощо. Окремим завданням є оцінювання майнових прав інтелектуальної влас-

ності на випадок їх порушення, оскільки за таких умов існує потреба у визначенні обсягу завданих порушенням збитків. Оцінка майнових прав інтелектуальної власності здійснюється відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. У цій сфері діє Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» [13], Методика оцінки майнових прав інтелектуальної власності [14].

На думку фахівців, бухгалтерський облік не в змозі дати точної інформації про вартість майнових прав інтелектуальної власності як частки нематеріального активу, тому виникає істотна різниця між бухгалтерською оцінкою вартості підприємства та його ринковою ціною. Ця різниця поступово збільшується оскільки відповідно до чинних стандартів у бухгалтерському обліку відображається лише незначна частка інтелектуального капіталу (об'єктів інтелектуальної власності) у вигляді нематеріальних активів. Через це пропонуються, хоч і на суто теоретичному рівні, різноманітні новітні авторські методики їх оцінювання [4, с. 110].

Для визначення ринкової ціни (вартості) майнових прав інтелектуальної власності важливо враховувати критерій взаємодії попиту і пропозиції, що сприяє прогнозуванню майбутньої кон'юнктури ринку майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності.

З іншого боку, сама інформація щодо ринкових цін та їх динаміки слугує основою для оцінки майнових прав інтелектуальної власності. Для якісного визначення ринкової ціни майнове право інтелектуальної власності має бути максимально чітко ідентифіковане, описане за основними характеристиками, має бути визначений обсяг прибутків від його реалізації та його загальна прибутковість т. д. [15].

Тобто в цілому, щоб оцінити майнові права інтелектуальної власності у складі майна суб'єкта господарювання, слід зважати на те, що вони є складником нематеріальних активів. Майнові права інтелектуальної власності як об'єкт оцінки: мають бути юридично ідентифікованими; повинні мати конкретні часові межі існування (момент виникнення та припинення); потребують забезпечення доказами їх дійсності (договір, ліцензія, свідоцтво про реєстрацію тощо); потік доходів від таких прав має бути окремо ідентифікованим та ізолюваним від інших об'єктів.

Висновки. Таким чином, економічне поняття «активи» та юридичне поняття «майно суб'єкта господарювання» не збігаються за змістом: актив включає низку елементів, які не є майном (пільги тощо), та не обіймає своїм змістом борги (зобов'язання); бухгалтерські поняття «чисті активи», «власний капітал» за змістом відповідають вузькому значенню юридичного поняття майна. Економічне поняття «нематеріальні активи» включає всі види майнових прав, які входять до майна суб'єкта господарювання, зокрема майнові права інтелектуальної власності, яким у системі бухгалтерського обліку та звітності відведено окреме місце. Для належної оцінки майнових прав інтелектуальної власності як елемента нематеріальних активів у майні суб'єкта господарювання такі права повинні бути юридично ідентифіковані.

Правова основа для комерціалізації майнових прав інтелектуальної власності закладена в нормах ГК України, які повинні мати пріоритет в регулюванні відносин з використання об'єктів інтелектуальної власності та реалізації майнових на них у сфері господарювання. Саме норми господарського права здатні забезпечити функціональну спеціалізацію правового регулювання та відобразити взаємозв'язок права інтелектуальної власності із іншими інститутами господарського права (нормами про зобов'язання, інновації, економічну конкуренцію тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Пацурківський Ю. П. Основні концептуальні підходи до визначення поняття «майно». *Науковий вісник Чернівецького університету* : Зб. наук. пр. 2007. Вип. 427 : Правознавство. С. 52–58.
2. Енциклопедія цивільного права України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; відп. ред. Я. М. Шевченко. К. 2009. 952 с.
3. Голуб Н. О. Нематеріальні активи: значення та облік. Інфраструктура ринку. *Електронний науково-практичний журнал*. 2018. Випуск 17. С. 437-440.
4. Груздова Т. В. Поняття та оцінка нематеріальних активів (об'єктів інтелектуальної власності). *Український соціум*. 2011. № 3(38). С. 99–112.
5. Право інтелектуальної власності. *Підручник для студентів вищих навч. закладів*. За ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. К. 2002. 624 с.
6. Коваль І. Яка роль має бути відведена Господарському кодексу у сфері регулювання прав інтелектуальної власності. *Закон і бізнес*. 2016. Вип. 52 (1246). URL: <https://zib.com.ua/ua/120700.html>
7. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон від 18 жовтня 2018 р. *Законодавство України*. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
8. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19: Наказ Міністерства фінансів України від 7 липня 1999 р. № 163. // *Офіційний вісник України*. – 1999. – № 30. – Ст. 205.
9. Про затвердження Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України № 73 від 7 лютого 2013 р.
10. Шинкаренко А. В. Визнання, оцінка та класифікація нематеріальних активів. *Причорноморські економічні студії*. Випуск 36. 2018. С. 138–144.
11. Лепетан І. М., Лаврова М. Р. Визнання нематеріальних активів у обліковій політиці підприємства. *Ефективна економіка. Електронний журнал*. 2019. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2019/65.pdf
12. Подмешальська Ю. В., Бакута К. С. Облік нематеріальних активів. *Ефективна економіка. Електронний журнал*. 2018. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/77.pdf
13. Про затвердження Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності»: постанова Кабінету Міністрів України № 1185 від 3 жовтня 2007 р. *Законодавство України*. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-%D0%BF#Text>
14. Про затвердження Методики оцінки майнових прав інтелектуальної власності (наказ Фонду державного майна України № 740 від 25 червня 2008 р. *Законодавство України*. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0726-08#Text>
15. Осецький В. Л., Марчук Г. В. Особливості ціноутворення на ринку об'єктів інтелектуальної власності в умовах цифровізації економіки. *Ефективна економіка. Електронний журнал*. 2022. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/5.pdf